

Ярослава Верменич

д-р. іст. наук, проф., чл.-кор. НАН України
зав. відділу історичної регіоналістики
Інститут історії України НАН України
01001, Україна, Київ, вул. Михайла Грушевського, 4
E-mail: verrosla@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4445-9492>

ГЛОБАЛІЗАЦІЯ VS ЛОКАЛІЗАЦІЯ: ДІАЛЕКТИКА ВЗАЄМОДІЇ У СУЧАСНОМУ СВІТІ

Активізація інтересу до локальної історії і явищ регіоналізму відбувається в усьому світі в міру того, як глобалізаційні процеси ставлять під удар специфічність розвитку окремих країн та їх частин. Ослаблення внутрішніх суспільних структур сучасних держав знаходить свій прояв у руйнуванні старих і пошуках нових джерел ідентифікації. У контексті методологічних підходів «просторової парадигми» у статті досліджено вплив глобалізаційних процесів на динаміку та структуру регіоналізації та локалізації сучасних соціумів. Розширюючи сферу людських контактів, глобалізація створює додаткові резерви для соціально-економічного розвитку більшості країн світу. Проте водночас вона породжує нові ризики й небезпеки, бо передбачає звуження можливості вибору особливого, специфічного шляху поступу. Двоїстість процесу глобалізації виявляється в тому, що він небачено розширює й водночас звужує простір життя людини. У той час як економіка руйнує національні кордони, люди, не бажаючи втрачати відчуття «дому», відшуковують локальні простори із стійкими зв'язками. Глобалізація і локалізація стають паралельними процесами, що відбивається в новому понятті «глокалізація».

Доведено, що загальна тенденція впливу глобалізації на світ-системну структуру полягає у збільшенні потенціалу взаємопов'язаності та взаємозалежності. Частково стертими виявляються грані між внутрішнім і зовнішнім просторами держав, а отже, і між внутрішньою та зовнішньою політикою. Зустрічні потоки інноваційності й інерційності, стандартизації і культурної диференціації створюють неповторну палітру міжцивілізаційних обмінів і взаємовпливів – із відповідним розширенням «простору можливостей». У відповідь на культурну уніфікацію та натиск стандарту дедалі більша кількість людей намагається обстоювати свою самобутність, демонструє прихильність до традиційних норм і цінностей. Тому універсальній тенденції до глобалізації протистоїть локальна тенденція

до диверсифікації, яка знаходить свій прояв у плеканні власного простору існування, обстоюванні пріоритетів культурної, етнічної, релігійної та інших групових ідентичностей.

Ключові слова: глобалізація, глокалізація, регіоналізація, локалізація, інтеграція, децентралізація.

Yaroslava Vermenych

Doctor of History, Professor, Corresponding Member
of the National Academy of Sciences of Ukraine
Head of the Department of Historical Regional Studies
Institute of History of Ukraine
the National Academy of Sciences of Ukraine
4, Mykhailo Hrushevskyi Street, Kyiv, 01001, Ukraine
E-mail: verrosla@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4445-9492>

GLOBALIZATION VS LOCALIZATION: THE DIALECTICS OF INTERACTION IN THE MODERN WORLD

The intensification of interest in the local history and regionalism is happening all over the world as globalization processes undermine the specific development of individual countries and their parts. The weakening of the internal social structures of modern states is manifested in the destruction of old and the search for new sources of identification. In the context of methodological approaches to the "spatial paradigm" the article examines the impact of globalization processes on the dynamics and structure of regionalization and localization of modern societies. By expanding the scope of human contacts, globalization creates additional reserves for the socio-economic development of most countries. But at the same time it creates new risks and dangers, because it involves narrowing the possibility of choosing a special, specific path of development. The duality of the process of globalization is manifested in the fact that it unprecedentedly expands and at the same time narrows the space of human life. While the economy is destroying national borders, people, not wanting to lose the feeling of "home", are looking for local spaces with strong ties. Globalization and localization are becoming parallel processes, which is reflected in the new concept of "glocalization".

It is proved that the general tendency of globalization to influence the world-system structure is to increase the potential for interconnectedness and interdependence. The boundaries between the internal and external spaces of states, and hence between domestic and foreign policy, are partially blurred. The counterflows of innovation and inertia, standardization and cultural differentiation create a unique palette of intercivilizational exchanges and interactions – with a corre-

sponding expansion of the "space of opportunities". In response to cultural unification and the pressure of the standard, more and more people are trying to defend their identity, demonstrating a commitment to traditional norms and values. Therefore, the universal tendency to globalization is opposed by the tendency to diversify, which is manifested in the cultivation of their own space of existence, advocating the priorities of cultural, ethnic, religious and other group identities.

Keywords: *globalization, glocalization, regionalization, localization, integration, decentralization.*

Парадокси глобалізації і локалізації уже близько десяти років перебувають у епіцентрі теоретичних дискусій. Людство поступово починає усвідомлювати свою включеність у світовий мегаполітичний процес, зникає до транснаціоналізації політики. Об'єктивний процес інтернаціоналізації технологій і культур докорінно змінює уявлення про глобальний і локальний простір, глобалізація доходить до глибин усіх соціальних структур, різко знижуючи значення вертикальних ієрархій і водночас збільшуючи потенціал горизонтальних взаємовпливів. Зменшення ролі національно-державного фактора супроводиться зростанням ролі локалітетів і регіоналізму. Нові принципи концептуалізації, пов'язані зі складною діалектикою глобального й локального, стимулюють відмову від однобічних лінійних трактувань модернізації як руху до наперед визначеної універсальної мети. Доводиться враховувати явища флуктуації і точки біфуркації, варіанти зміни напрямів руху під впливом локальних чинників. Роль соціокультурної традиції у цьому процесі може бути як стимулюючою, так і гальмівною. Зрештою не виключаються можливості тривалого варіативного розвитку з поєднанням явищ відкочування, спровокованих неадекватною поведінкою регіональних та місцевих еліт. Усвідомлення того, що зберегти локальну специфіку в житті народів так само важливо, як і дбати про підтримання генетичних програм (кодів) для одиниць біологічної еволюції, приходить паралельно з осмисленням руйнівних наслідків наступу стандартизованої «масової культури» на традиційні форми суспільної організації і народну мораль.

Категорія «глобалізація» сьогодні в усіх на устах, і, здається, все, що можна сказати про неї, вже сказане. Однак однозначного й усталеного розуміння того, що таке глобалізація й коли вона виникла, немає навіть у «проросунутому» науковому середовищі. Її визначають і як процес, і як стадію історичної динаміки чи етап розвитку цивілізації, і як нову ідеологію. Датують цей процес у діапазоні від III століття до кінця XX. Найпоширенішим є набір тверджень про те, що глобалізація характеризується «стисненням часу і простору» в результаті розвитку нових засобів комунікації і є порівняно новим феноменом, продуктом останніх століть¹. Загалом же, у баченні автора книги «Глобалізація, нації й націоналізм» Ю.Граніна в оцінках глобалізації

конкурують як мінімум 10 різних підходів – «універсально-еволюціоністський», «соціально-синергетичний», «світ-системний», «соціокультурний (цивілізаційний)», «соціоекономічний (формаційний)», «техніцистський», «модерністський», «геополітичний», «геоекономічний» та «інтегральний». Всі вони, однак, зводять реальну багатогранність глобалізації до якоїсь або кількох із багатьох її сторін, виходячи при цьому з «безсуб'єктності» процесу глобалізації. Проте особливості глобалізації, вважає Ю.Гранін, неможливо з'ясувати поза зв'язком з еволюцією інтересів, світоглядів, форм свідомості, які, взаємодіючи у просторі, зазнають різних трансформацій і набувають нових властивостей. Глобалізацію автор пропонує розуміти як мегатенденцію до поетапного об'єднання розмежованого людства в потенційно можливу глобальну (планетарну) спільноту на основі принципів нового гуманізму і глобальної етики. Однак доводиться враховувати і вплив на світову динаміку багатоликого націоналізму, який є водночас і рушійною силою глобалізації, і її гальмівною та трансформуючою контртенденцією².

У з'ясуванні сутності феномена глобалізації вбачають своє завдання представники як природничих, так і соціогуманітарних наук. Багато хто трактує її як природно-історичний процес, фазу розвитку людства, що лише незначною мірою залежить від його колективних зусиль. Цьому лінійно-прогресистському у своїй основі погляду виразно протистоїть нелінійний, згідно з яким глобалізація розглядається як один із можливих варіантів розвитку, що піддаються коригуванню. Радше йдеться про одну з тенденцій, яку потрібно вивчати задля того, щоб уникнути пов'язаних із нею ризиків або принаймні мінімізувати їх. Обидва підходи правомірні, хоч висновки, які на їхній основі робляться, зазвичай суперечать один одному. У тлумаченні одних науковців глобалізація постає як загальнолюдська цінність, яка відкриває нові можливості на шляху поступу людства до взаємодії у глобальному масштабі. Інші розглядають її як антигуманний чинник, як загрозу втрати можливостей самовизначення для національних культур, ймовірність суцільної технократизації сучасних суспільств, уніфікації та ігнорування традиційних цінностей, історичної спадщини тощо.

Оскільки істина, як уявляється, лежить десь посередині, на уважне наукове вивчення заслуговують як позитивні, так і негативні тенденції, пов'язані з впливом глобалізаційних процесів. Якщо говорити конкретно про сферу зіткнення регіональних інтересів і відповідних ідентичностей, то увагу варто сфокусувати насамперед на тих проявах сучасної соціотрансформаційної динаміки, які стосуються закладеної у них орієнтації на самодостатність чи автономію периферійних просторів у політичному, економічному, культурному аспектах. Така логіка аналізу неминуче виведе на розрізнення політичного, економічного, культурного регіоналізму (ціла низка дослідників виділяє ще й конституційний регіоналізм як модель політичної і адміністративної

децентралізації). З іншого боку, варто зважати на те, що орієнтована на критерій корисності глобалізація таїть у собі ризики абсолютизації техногенних підходів і розмивання національних цінностей. Утім, від самих соціумів залежить, де ці ризики перетворяться на реальну загрозу. Відкритість до діалогу і толерантність – надійні запобіжники на шляху мінімізації впливу як уніфікаторських, так і відцентрових тенденцій у міждержавній, міжетнічній, будь-якій міжгруповій взаємодії.

Здійснивши переведення на рівень багатофакторної складності соціальних практик, політики та суспільного життя, глобалізація до невпізнання змінила сучасний світ. Одним із найочікуваніших її наслідків стало бурхливе зростання регіоналізму, найрізноманітніші прояви якого характеризуються домінуванням локально орієнтованих цінностей і пріоритетів. У такій орієнтації виявляється чимало позитивів, пов'язаних з ускладненням культурно-цивілізаційних ландшафтів, здоровою конкуренцією укладів і способів життя, стилів мислення й поведінки. Виявилися й негативи – насамперед розширення сфери дії радикального націоналізму, расизму, ксенофобії, прогресуюче зростання сепаратистських і трайбалістських рухів, збільшення кількості «гарячих точок» на планеті. Якщо раніше, розмірковує французький письменник і філософ О.Монжен, ми спиралися на гегелівське протиставлення загального й окремого, сьогодні головним протиставленням є глобальне й локальне. «Глобальне завжди є антецедентом, ми завжди є зациклені у глобальні економічні потоки, потоки інформації, потоки комунікації тощо». З цього погляду філософа особливо турбує втрата відчуття співвідношення між простором і часом. Світ дуже ущільнився, ми перевантажені інформацією. Попри великий запит на філософію наявна криза репрезентації, остання часто є негативною, зокрема і в Україні. Що більше ми глобалізуємося, то більше фрагментованим стає світ. Тому недостатньо сказати: «ми мусимо краще знати Україну». Треба відходити від популістських реакцій, «віднайти певне співвіднесення з історією, з простором і часом»³.

Баланс сил і дисбаланс загроз у сучасному світі складається під впливом інтеграційних і дивергентних процесів. За традицією сучасні держави міряються силою одна з одною, але водночас доволі виразніше дається взнаки тенденція пошуку моделей координації зусиль із метою ефективнішого управління ресурсами й гарантування безпеки. Синергетичний ефект дії «жорстких» сил виникає на ґрунті самоорганізації останніх, що фактично виключає можливість управління світовим розвитком з якогось єдиного центру. З цієї ж причини не може йтися про «єдино правильну» пізнавальну настанову: позицію дослідника постійно коригують політичні реалії. Фахівці слушно наголошують на необхідності спільних зусиль із вироблення концептуальних стратегій дослідження мегатрендів глобального розвитку й тенденцій нового світового порядку⁴.

У сучасній глобалістиці співіснують дві шкали оцінок, які умовно кваліфікують як суто глобальну й регіонально-культурну. Перша претендує на своєрідний «нейтрально-загальнолюдський» статус, створюючи різні «центризми» («євроцентризм», «панмонголізм», «панславізм» тощо). Друга зосереджується на процесах «десуверенізації» і «постсуверенізації», простежуючи долі держав, що утворилися після розпаду імперій і формування нових інтегративних одиниць. У дещо спрощеному вигляді вони можуть вкладатися у формулу конкуренції «параімперськості» й «параізоляціонізму» або, простіше кажучи, «притягання – відштовхування». Створення множинностей ієрархій у сучасній світовій системі – прямий наслідок регіоналізації. І зовсім не випадково концепт глобалізації сьогодні уже неможливо уявити без його істотного доповнення – теорії глокалізації. Р.Робертсон першим підмітив суттєву особливість глобалізаційних процесів: парадоксальним чином універсалізація зв'язків між людьми стимулює локальні ідентифікації, специфічні місцеві форми культури, відцентрові прояви. За Р.Робертсоном, глобалізація відбувається на двох рівнях – на рівні економіки, політики, ідеології домінують інтеграційні процеси, а на масовому рівні – регіоналізація та архаїзація. Внаслідок цього формування універсалістської глобальної культури проходить паралельно з консервацією широкого й різноманітного, інколи конфліктного, набору локальних культур. Цей процес стає непередбачуваним: людство може створити глобальне суспільство, а може спонтанно сповзти у «нове варварство»⁵.

Щоб розвиток подій не пішов за другим, катастрофічним сценарієм, теоретики регіоналізму всюди у світі шукають формули впливу на перебіг світових процесів. Як зазначає дослідник регіональної політики Європейського Союзу А.Ландабасо, сучасна регіоналістика еволюціонує від пріоритетного інтересу до феноменології, раціоналізму і плюралізму в напрямі стимулювання взаємодії таких різних дисциплін, як економіка, юриспруденція, етнологія, релігія, демографія. Нині вона наскрізь пронизана антропоцентризмом; водночас їй притаманний відхід від націєцентризму і владноправовий контекст. Запропоновані в межах регіоналістики підходи дають змогу по-новому подивитися на проблеми, що ними традиційно займається соціальна психологія та конфліктологія. Оскільки останні стали, по суті, міждисциплінарними, їм підвладні не лише короткострокові проекти регіонального планування, але й середньострокові, навіть довгострокові прогнози⁶.

Те, що раніше репрезентувалося як пізнавальна проблема в контексті передбачень Мертона, констатує польський соціолог Д.Вояковський, «сьогодні стало істотною функцією суспільних наук у досліджуваному ними суспільстві як інституалізована рефлексивність». Відштовхуючись від уведеної в обіг В.Тернером категорії суспільного поля, він відокремлює два рівні таких полів – глобальний, сфокусований навколо загальносвітових

економічних і політичних зв'язків, масової культури, техніки, інформативної мережі, і локальний – із великою кількістю субрівнів (державний, регіональний, власне локальний). Об'єкт аналізу на глобальному рівні у його баченні – це, насамперед, «витвори сучасної «інституалізованої рефлексивності» – соціологічні теорії сучасності/новочасності, глобалізації, культурного канону, тощо. Акцент на рефлексіях у такому підході істотно модифікував у 90-х рр. минулого століття цілу низку «конструктивних парадигм» у суспільних науках, зокрема, проблематику ідентичності, специфіку сучасної просторової мобільності. Це дало змогу подивитися з цілком іншої перспективи на сучасний «суспільний геопростір», що розширюється. А також на явища «різномірності», які зазвичай вкладаються в такі поняття, як плюралізм, фрагментаризація, багатокультурність, багатозначність. Культура при цьому постає не стільки як певна цілість (чи недоозначена спадщина), а через мережі, кордони, центри, домінуючі символи, інтерпретаційні проекти.

Локальний рівень суспільного поля, у баченні Д.Вояковського, створюється його щоденним символічним «одомашненням». Тут постійно з'являються елементи інших суспільних полів – не лише державно-національного чи релігійного, але і глобального. «Сценографія середовища» особливо ускладнена на пограниччях. Сила поля при цьому проявляється не стільки у його просторових діапазонах, скільки в багатобарвності його впливу. «В конкретних ситуаціях, середовищах, у мисленні конкретних осіб ті різні поля – і конкретно монтовані на них реляції, символи, значення – перебувають у дуже складних зв'язках». Поняття «свій» і «чужий» при цьому уявляються автору універсальнішими, ніж ідентичність і етнічність. Спосіб сприймання цих категорій у нього має вигляд «великої дихотомії свого й чужого», представленої як дуальність ідентичності та групової границі. Це означає, що границі витворюються в людських умах та є зоною рефлексії. Символічні й конструйовані в суспільних процесах інтеракції кордону водночас обумовлюють суспільну ідентичність особистостей. Поняття «свій» і «чужий» перетворюються на універсальну супрареальність, «яка визначає правила в суспільному й символічному світі, як математика стосовно фізичного світу»⁷.

Поняття в соціогуманітаристиці можна порівняти з живими субстанціями – вони не просто існують, а постійно трансформуються. Специфіка термінологічної «кухні» знаходить свій прояв у тому, що процес «старіння» дефініцій легко уживається з оновленням, доволі часто кардинальним. Ще у 30-х рр. минулого століття американський філософ А.Лавджой пропонував колегам частіше замислюватися над психологічною природою процесів, які позначаються на змістовному наповненні й популярності тих чи інших понять. Така «філософська семантика» потрібна, вважав він, насамперед для «прояснення двозначностей і різних смислових відтінків». Його цікавило, «у який спосіб неясні асоціації, що виникають із цих двозначностей,

впливають на розвиток доктрин або прискорюють процес перетворення одного способу мислення на інший, можливо, на протилежний»⁸.

Поняття «глобалізація» стало домінантним у дискурсі соціогуманітаристики у 80-х рр. минулого століття. Згідно з іронічним зауваженням І.Валлєрстайна, це «модне словечко» прийшло на зміну популярному в суспільних дискурсах поняттю «криза», бо «звучало більш оптимістично»⁹. Здається, однак, що чіткіше визначення специфіки кінця ХХ століття диктувалося об'єктивними – як практичними, так і гносеологічними – потребами. Адже розвиток уже сам собою передбачає нерівномірність, детерміновану певним суспільним контекстом. Саме ця контекст-залежність зумовлює необхідність постійного переосмислення парадигми регіонального розвитку. На межі тисячоліть якісні видозміни ситуації відчувалися насамперед у сфері соціогуманітаристики. Основними каналами проникнення нового терміна зі сфери менеджменту й бізнесу в систему суспільних наук виявилися географія та соціологія, а у гуманітарну сферу – культурна антропологія.

Терміном «глобалізація» прийнято позначати всеосяжний світовий масштаб діяльності глобальних корпорацій, який створив безпрецедентні обсяги руху товарів, фінансів, людей та уявлень через державні кордони, а також відповідні системи грошового нагромадження. Вихід на міжнародну арену гігантських транснаціональних корпорацій, швидкий прогрес у галузі транспортних, комунікаційних та інформаційних технологій, віртуалізація економіки шляхом комп'ютерної революції, вільний обмін інформацією через Інтернет створили умови для інтеграції не лише національних економік, але й культурно-ціннісного простору. Проте глобалізація має і чимало від'ємних рис, і проявляються вони не лише в поглибленні прірви між бідністю й багатством. Стандартизація умов і форм життєдіяльності, засобів передачі інформації таїть у собі відчутну загрозу локальним спільнотам, загрожує збідненням етнокультурного фонду людства. У своєму сучасному вигляді глобалізація орієнтована переважно на критерій корисності, а функції головних інструментів рентабельності й раціональності відведені техніці і технологіям. Домінуючим стає техногенний підхід, а він неминуче звужує сферу духовного споживання. Культури з відповідними традиціями реагують на цей наступ обстоюванням принципів свободи і плюралізму думок. Маючи певну свободу вибору, нації та етноси чинять спротив уніфікації обстоюванням звичних для себе цінностей і моральних норм.

Осмисленням процесів глобалізації успішно займається нова галузь міждисциплінарних знань – глобалістика. Хоч у якому широкому діапазоні трактується сутність глобалізації – від акцентів на інтенсифікації світових соціальних відносин у Е.Гідденса до наголошення на стисканні світу у Р.Робертсона – майже всі дослідники сходяться на тому, що старі географічні обмежувачі слабшають, замінюючись мережами нових зв'язків на всіх,

у тому числі й локальних, рівнях. Своєрідність сучасного етапу глобалізації визначається в набутті нею вигляду регіональної і субрегіональної інтеграції. Це дає підстави говорити про другу хвилю регіоналізму чи про «новий регіоналізм». Цей термін з'явився на початку 90-х рр. ХХ ст. – як відповідь на економічні й політичні виклики глобалізації. Відмітна риса прокламованої «новизни» – кут зору на регіон не стільки як на об'єкт, скільки як на суб'єкт системи міжнародних відносин із виразною відмовою від «державоцентричного» підходу. Регіони нині розглядаються як частини міжнародної системи з власною універсальною активністю. На основі поєднання «старих» і «нових» поглядів на регіоналізм сформувалися концепції порівняльного (компаративного) регіоналізму.

Теорія «великих регіонів» – це інновація, яка з'явилася у глобалістиці наприкінці ХХ століття. З нею пов'язуються не тільки праобрази нових управлінських моделей, але й поява нового, зі значними параметрами автономності, територіального рівня управління, що тяжіє до власної політичної легітимності. Стає реальністю управління поза урядовими структурами, через політичні мережі, у зв'язку з чим можна констатувати відносну вичерпаність потенціалу державоцентричної («вестфальської») моделі світоустрою. І зовсім не безпідставно багато хто вбачає у глобалізації таке продовження процесів інтернаціоналізації (транснаціоналізації) різних аспектів суспільного життя, яке створює відповідну активність і на рівні місцевого й регіонального управління. У «транснаціональних моделях» вбачаються альтернативи і «ринковій», і «ієрархічній» управлінським системам.

Загальною тенденцією світового розвитку є рух від державного монополізму через своєрідний корпоративний лібералізм до регіоналізації на основі використання переваг ресурсної бази, механізмів протекціонізму, врахування викликів глобалізації, з одного боку, і традицій соціонормативної культури, з іншого. А отже, на порядок денний скрізь виходить концепт децентралізації, хоч у різних країнах, на різних континентах він набуває настільки відмінних форм, що інколи стає «янусоподібним». Регіони водночас інтегруються й диверсифікуються, кордони зміщуються й розмиваються, міграційні процеси відкривають нові можливості та провокують нові ризики. Переосмислення «філософії глобалізму» йде «в ногу» з усвідомленням очевидної істини: якщо ері «глобального насильства» в найближчому майбутньому не буде покладено край, світ знову може поринути в безодню глобальних катаклізмів.

Чималий евристичний потенціал мають і трактування глобалізації як тривалого в часі процесу, який уже в XVII – XVIII ст. зіштовхнувся з викликами з боку державного й етнічного націоналізмів. За Ю.Граніним, «просторова і супутня їй політична, економічна й культурна експансія соціумів, що виходили на авансцену регіональної історії», мала своїм наслідком утворення ширших територіальних утворень, зміну географічних масштабів

і структури взаємодій між ними. Історична діалектика глобалізації і націоналізму в баченні цього автора набуває вигляду зіткнення вестернізованого державного націоналізму, з одного боку, і етнічного націоналізму й ізоляціонізму як контртенденції, з іншого. На сучасному етапі глобалізації взаємозв'язок інтегративних і дезінтегративних процесів помітно ускладнюється, що потребує додаткових зусиль щодо аналізу «багатоликого націоналізму» і пов'язаних із ним загроз для демократії¹⁰. Неонаціоналізм нашого часу має багато рис, які відрізняють його від «класичного» націоналізму XIX – початку XX ст. Його можна розглядати і як реакцію на глобалізацію, і як колапс багатьох соціальних експериментів. Поєднання цих двох підходів у баченні багатьох теоретиків неонаціоналізму створило ситуацію «другого світового історичного глухого кута»¹¹. Сучасний націоналізм часто виступає в обличчі антиглобалізму; на відміну від класичного націоналізму еліт, це переважно націоналізм зневіреної в ідеалах лібералізму маси. Саме тому націоналізм у сучасному світі дедалі частіше набуває вигляду сепаратизму.

З глобалізаційними процесами більшість експертів схильна пов'язувати явища, які передаються в термінах звуження, ослаблення, девальвації суверенітету. Йдеться при цьому і про економічний, і про політичний суверенітет, хоч очевидно, що межі «звуження» того й іншого у різних суб'єктів надто відмінні. Глобалізація похитнула не так підвалини національних інтересів і суверенітети (бо міждержавні суперечності існували завжди), скільки імператив націоналізму – безумовний пріоритет принципу нації у пояснювальних схемах. Звідси і спроби ідеологів націоналізму зберегти перспективу ізоляціонізму посиленнями на загрози «духовній безпеці».

Доволі часто глобалізацію ототожнюють із небезпекою зменшення ролі кордонів чи навіть їх руйнуванням. Насправді ж спостерігається не зменшення ролі територіальних меж, а певна видозміна їхніх функцій; із традиційними адміністративними кордонами конкурують «невидимі». Роль регіоналізму при цьому значно зростає: цивілізаційні розмежування часто відбуваються на метарегіональній основі, поза традиційними кордонами локальних цивілізацій. На думку Е.Гідденса, започаткована нарощенням динамічної системи електронних комунікацій глобалізація призвела до того, що нині вже немає чіткої межі між поняттями локального чи глобального, периферійного та центрального¹². Інтегральне ціле формується з окремих функціональних частин, кожна з яких тяжіє до вищого ступеня організації. Тому глобалізацію пропонують розглядати як своєрідний еволюційний процес, спеціалізованими «органами» якого виступають регіони¹³.

Аналізуючи співвідношення понять «глобалізація», «нація», «громадянське суспільство», науковці звертають увагу на два різновиди небезпек, які супроводять процес глобалізації: небезпека неточності визначення самого явища й небезпека ейфорії від нього. Двоїстість процесу глобалізації

виявляється в тому, що він небачено розширює й водночас звужує простір життя людини. У сучасному «глобальному дискурсі» висловлюються навіть судження щодо того, що поняття «локальне» витісняє притаманне мисленню епохи модерну поняття «інакшості» (*the otherness*). Класична опозиція «універсалізм – партикуляризм» набуває вигляду «глобальне – локальне» з явними ознаками гібридності. Багато хто пише про «життя серед хаосу» чи «новий світовий безлад», декому, щоправда, вдається відшукати «локальний порядок на тлі глобального хаосу»¹⁴.

Подобається це комусь чи ні, але втягнутими у процес глобалізації виявилися практично усі суб'єкти суспільних відносин на всіх континентах, і у зв'язку з цим про неї можна говорити як про транснаціоналізацію усього суцього. Однак це буде надто спрощене визначення дуже складного процесу – неоднозначного, варіативного, з високим ступенем невизначеності. Глобалізація, за К.Ейком, «концентрує і децентралізує, уніформує і диференціює; вона узагальнює подробиці і розкладає на частини щось універсальне. Глобалізація – одночасно і лінійний процес, і ієрархічний». Результати глобалізації неможливо точно передбачити, бо вплив на них історичних умов буває визначальним. Хоч це писалося в середині 90-х років вихідцем з Африки, на той час ще не глибоко ураженої глобалізаційними процесами, не можна не віддати належне авторові – поліморфність і невизначеність, властиві процесам глобалізації, ним передані напрочуд точно. Глобальні процеси викликали синдром ізоляції і десоціалізації, атмосфера, яку вони створюють, «занадто розріджена й занадто аморфна, щоб бути спроможною дати відчуття спільності в соціумі». Прогрес, раціональність та демократія поступаються місцем ворожості¹⁵.

Невипадково формула «турбулентні часи» (девиз конференції Європейської соціологічної асоціації 2011 р.) поширюється як символ-код якісних змін у світоустрої, які віщують настання ери загальної нестабільності. «Ефект доміно», продемонстрований у Північній Африці на початку 2011 р., дав підставу для висновку про набуття ним метаболічного характеру – нестабільність не лише поширюється територіально, але й породжує ланцюг переходу одних критичних станів в інші. На переконання російського соціолога В.Яницького, «світ-система перебуває у стадії загального ризику. Епоха «відносного спокою» закінчилася. Світ загалом дедалі більше охоплюється викидами вандалізму, варварства й масового невдоволення. «Турбулентність» примножує бюрократію, бо кількість установ та їхнього персоналу, що обслуговують її різні форми, нестримно зростає»¹⁶.

На тлі притаманної сучасному світу турбулентності загострюється й набуває практичного смислу проблема співвідношення глобалізму й регіоналізму. Зазвичай глобалізм розглядається як ідеологія глобалізації, неоліберальна модель останньої. Глобалізм прагне до уніфікації життєвих світів і поширення на увесь набір цінностей західних стандартів. Саме на

цих принципах формуються підвалини сучасної геополітики. Проте на наших очах відбувається становлення як мінімум чотирьох глобальних полюсів – європейського, американського, близькосхідного й азійсько-тихоокеанського. Цікаво, що моделі «великих регіонів» вибудовуються на основі подібного членування світового простору. Тому глобалізм і регіоналізм доцільно розглядати не стільки як антиподи, скільки як взаємодоповнювані категорії. Власне, ці дві конкуруючі форми модернізації однаковою мірою визначають контури сучасного суспільного простору.

У трактуваннях теоретиків новітньої глобалістики як фундамент геополітики розглядається просторова (спатіальна) парадигма, а її найрухоміша частина аналізується у параметрах темпоральності. В останній виділяють історичні періоди, згідно з якими відповідні моделі суспільства зазвичай поділяються на аграрні (премодерн), індустріальні (модерн) та постіндустріальні (постмодерн). На цьому фундаменті досліджуються конкретні прояви взаємодії регіоналізації й інтеграції. За М.Долішнім, «це дві сторони процесу висхідного розвитку, два взаємопов'язаних прояви його динамічного розгортання. Вони завжди складають пару, як чорне і біле, добро і зло, і завжди пов'язані з процесами, що є не лише конструктивними, але й деструктивними»¹⁷. Таку ж пару складають поняття «глобалізація» та «регіоналізм». В останньому одні вбачають захисну реакцію на виклики глобалізації, інші – перешкоду на їхньому шляху. Існує і погляд, який значною мірою руйнує прямиї зв'язок між цими процесами¹⁸.

Об'єктивно притаманна процесам інтеграції та пов'язаної із регіоналізмом диверсифікації суперечність диктує необхідність істотної модифікації тих наукових уявлень, які сформувалися в суспільних науках в умовах модерну. Рівною мірою виявилися дискредитованими й ідеї мондіалізму включно зі світовим урядом, і проекти, побудовані в ключі ізоляціонізму. Оскільки, за Ю.Павленком, «сутністю глобалізації є перетворення людства в єдину структурно-функціональну систему»¹⁹, на перший план в соціальному аналізі поряд із соціальними виходять морально-етичні проблеми. Глобалізація загострює й виводить назовні іманентно присутню в ліберальній моделі національного громадянства суперечність між загальними правами людини і принципами самовизначення націй-держав, між вимогами проникності кордонів і правом суверенної держави визначати політику інкорпорування. Величезні маси детериторіалізованих мігрантів («нових кочівників», за Ж.Атталі), перебуваючи поза межами певних ціннісно-культурних матриць, далеко не завжди готові адаптуватися до нового соціокультурного середовища, а безпорадність урядів країн, що їх приймають, породжує виникнення алармістських сценаріїв розвитку подій. Прямим наслідком цієї суперечності є повсюдне наростання протестних настроїв, що виливаються у форми антиглобалізму.

У баченні угорського історика Е.Петраш та німецького фахівця з історії Центральної та Східної Європи Н.Шпанненберга, глобалізація створила небачений прогрес у сфері комунікації та інформатизації, відкрила нові перспективи в економіці, що виходять далеко за межі національних кордонів. Результатом технологічного прогресу стало мережеве співтовариство. «Однак паралельно з кінцем національної держави і втратою суверенітету національних урядів спостерігається зростаюча тенденція убик заново інтерпретованого й часто фундаментального неонаціоналізму, що прийшов до тями». Зокрема, вони звертають увагу на інтерпретації Р.Брубейкера, який розрізняє в націоналізмі три різні форми. «Ці три форми – націоналізм держав, що націоналізуються, національних меншин і зовнішніх національних споріднених держав (*homeland*) або «материнських держав» – ведуть у глобалізованому контексті трипартійну інтерактивну гру»²⁰.

Україна в контексті глобалізації має доволі непривабливий вигляд. Перейти в розряд «глобалізованих держав» їй заважають, окрім збройного конфлікту, розшарування суспільства, високий ступінь корупції і «тінізації» економіки, диспропорції регіонального розвитку, різні орієнтири регіоналізації за вектором «Схід – Захід» тощо, а також відсутність належної взаємодії між владою і громадянським суспільством. Утім, хоч і в ролі об'єкта, Україна включена у глобальні цивілізаційні процеси, і ця включеність зумовлює нову систему залежностей – не стільки від природних, історичних, мовно-культурних чинників, скільки від комунікацій, інформаційних технологій. Низку негативних наслідків тягне за собою активізація міграційних потоків, особливо в регіонах пограниччя. За батьками, що виїхали з України в пошуках кращих умов працевлаштування, виїждять і діти, що становить проблему скорочення працездатного населення в майбутньому. Зовсім нову ситуацію створили вимушені переселенці з Криму та Донбасу.

Отже, якщо повернутися до понятійної новації Р.Робертсона, не можна не відзначити, що його концепція глобального поля витримала перевірку часом. Попри те, що його цікавили переважно процеси, об'єкти, «колективні актори», він точно схопив взаємопов'язаність процесів інтеграції і диверсифікації. Його наступники пішли, зрозуміло, значно далі, сфокусувавши дослідницьку увагу на мережах і символах. Завдяки цьому було досягнуто істотного переосмислення проблем культури, ідентичності, соціологічної рефлексії, усталення діахронічного способу мислення про час і простір. Зображення глобальних і локальних процесів як проявів взаємодії різних, але тісно взаємодіючих суспільних полів відкрило шлях до пояснень плинності, різнорівневості суспільних практик.

Теоретичне розв'язання суперечностей глобалізації і локалізації суспільна думка шукає на шляхах конструювання гібридних понять, зокрема неологізму «глокалізація». Поняття «глокальний» увійшло в міжнародний

обіг з японської мови і спочатку використовувалося у сфері бізнесу й маркетингу. З часом, у 80-х рр. минулого століття, ним почали позначати успішну стратегію японського бізнесу – «глобальну локалізацію», тобто перенесення на місцевий, локальний рівень глобальних цілей і перспектив. Так локальне стало глобальним, і в такому сенсі термін «глокалізація» (вперше запропонований керівником корпорації «Соні» А.Моріата) увійшов в англійську та інші мови. Застосування його у сфері політичної географії пов'язують з іменем Д.Елазара, який перевів популярне гасло «жити разом нарізно» в терміни «глокалізація» і «глокальний». Про глокалізацію, як процес, що об'єднує тенденції глобалізації і локалізації, збільшуючи поляризацію між багатством і бідністю і створюючи «новий світовий безлад», ще у 90-х рр. ХХ ст. писав З.Бауман²¹.

Авторами, які ввели поняття «глокалізація» у термінологічне поле соціогуманітаристики, вважають В.Рудометтофа та Р.Робертсона. Вони переконливо довели, що сучасний процес глобалізації спричиняє багатоманітні й різноспрямовані видозміни регіональних форм життєдіяльності людини. На такій основі відбувається не лише подолання місцевих культурних традицій, але і їх відродження, крайнім проявом якого виступають явища фундаменталізму²². Діалектика складної взаємодії понять «глобалізація» й «локалізація», вкладена у гібридний термін «глокалізація», зводиться по суті до включення локальних співтовариств і територій в розгалужену мережу світового господарства й відповідної політики. На практиці це означає, що регіональна політика на рівні держави й мобілізація ресурсів на рівні регіону органічно вписуються в систему міжнародного господарського регулювання, зовнішньоекономічних і дипломатичних відносин. Тому дискурс трансграничності уже неможливо собі уявити без використання терміна «глокалізація» й похідних від нього. Все частіше доводиться робити висновок, констатує У.Бек, що всі ми живемо «глокально» (тобто глобально-локально)²³.

Модель «глоболокалізму» активно використовується в соціогуманітарній аналітиці в контексті осмислення регіональної ідентичності України та дослідження таких «локальних понять», як традиції, звички, місцеві спільноти. Нові глобальні реалії радикально видозмінюють навіть найконсервативніші і тривкі структури соціальної свідомості й поведінки, які потребують застосування міждисциплінарної методології для їх всебічного вивчення. Сучасний часо-простір характеризується виникненням безлічі різних глобальних і локальних «соціокультурних гібридів» з властивою їм нестабільністю. У руслі таких підходів традиційні аспекти аналізу регіональної специфіки крізь призму категорій економічної географії і теорії управління визнаються недостатніми. Оскільки регіони можуть розглядатися і як ментальні конструкції, на перший план виходить ідея концептуалізації просторових одиниць через концепт «уявленої спільноти». А це, своєю чергою, актуалізує потребу в пошуку спільних, культурних у своїй основі, внутрішньогрупових

ознак та найрізноманітніших проявів людської діяльності в різних соціумах. При цьому завдання їхньої історичної реконструкції співвідносяться із налаштованістю на поліваріантність підходів, а зосередження уваги на геополітичних та цивілізаційних впливах виступає тлом для відтворення ментальностей, ідентичностей, поліетнічності й полікультурності²⁴.

Переосмислення ролі й місця локальності у глобалізаційних процесах сьогодні йде по лінії аналізу співвідношення тенденцій до делокалізації й регіоналізації. Йдеться про появу в локалітетів нових економічних і політичних ресурсів, які дають їм змогу виживати в умовах інтенсифікації транснаціональних зв'язків. Надбання локалітетами ресурсів для відносно самостійного існування оцінюється як фактичне настання стадії їхнього політичного розкріпачення. На цій основі складається принципово новий тип внутрішньодержавних зв'язків, а водночас і нова модель регіональності, в основі якої лежить визнання свободи багатоманітності і неперехідного значення ідей полікультурності. Врахування багатоманітності розглядається як фундамент для переосмислення усієї системи центр-периферійних, міжрегіональних, міжетнічних та інших відносин.

Сучасне розуміння локальності й локалізації найчастіше стосується процесу, в рамках якого певні системи самообмежуються у просторі. Локалізація також розглядається як запорука упорядкування відносин всередині систем різного рангу. Оскільки локальне у його сучасному баченні виступає не як антипод, а як елемент глобального, рамки локалізації навряд чи вірно обмежувати констатацією наявності певних, бодай умовних, кордонів між частинами системи. Значно продуктивнішим є підхід, коли локальне вмонтовується у те, що називають «глобально-локальною динамікою». Усе, що називають глобальною культурою, на думку Т.Заславської та В.Ядова, «лишається гранично локальним, причому ядра національних культур виявляють незрівнянно більшу стійкість до нав'язуваних іззовні стереотипів, ніж їхня периферія»²⁵.

Отже, глобалізація виступає як багатоаспектне явище і виявляється не тільки в економічній і політичній, але й культурній, соціальній, військовій галузях. Власне, цим поняттям об'єднуються три параметри міжнародної взаємодії: об'єктивне зближення держав на ґрунті спільних інтересів, відповідний дискурс із обґрунтуванням вільного руху капіталів і товарів і діяльність агентів глобалізму – транснаціональних корпорацій та міжнародних фінансових інститутів. У такий спосіб глобалізація революціонує інформаційну сферу (швидкості глобальних комунікацій наблизилися до миттєвих), активізує міграції, сприяє поширенню стереотипів «масової культури». Під її впливом виникає нова конфігурація соціального й політичного простору, відбувається своєрідна детериторіалізація. З'явилося навіть нове поняття «віртуальні локальності», яке стосується локалітетів, не прив'язаних до певної території. Власне, саме детериторіалізація соціальних процесів

сприяла розширенню змісту поняття «локальність» за межі певних територій. Зустрічні потоки інноваційності й інерційності, стандартизації і культурної диференціації створюють неповторну палітру міжцивілізаційних обмінів і взаємовпливів – із відповідним розширенням «простору можливостей». У відповідь на культурну уніфікацію та натиск стандарту дедалі більша кількість людей намагається обстоювати свою самобутність, демонструє прихильність до традиційних норм і цінностей. Тому універсальній тенденції до глобалізації протистоїть тенденція до диверсифікації, яка знаходить свій прояв у плеканні власного простору існування, обстоюванні пріоритетів культурної, етнічної, релігійної та інших групових ідентичностей. Все це, хочемо ми цього чи ні, поглиблює іманентно існуючий конфлікт між глобальним і локальним. Проте цей конфлікт у своєму розвитку створює ефект не стільки взаємозаперечення, скільки взаємопроникнення.

Дискурс регіоналізму – оптимальна концептуальна рамка соціального аналізу глоболокалізаційних процесів. Дослідження різних аспектів територіальних, міждержавних, центр-периферійних відносин, особливо в осмисленні інтеграційних процесів у сучасному світі, має стати пріоритетним напрямом вітчизняної соціогуманітаристики. Регіоналізм виявився не перешкодою на шляху глобалізації, а, навпаки, ефективним засобом відновлення рівноваги, поставленої під загрозу ймовірною втратою певних опор стабільності національних держав. Поступовий, хоч і небезпроблемний процес формування моделей регіональної інтеграції у контексті збалансування регіональних і державних інтересів в умовах суспільних трансформацій та геополітичних криз ХХ – початку ХХІ ст. є переконливим свідченням того, що багатоярусна конструкція регіоналізму вже стала невід'ємним елементом глобальної архітектури сучасного світу.

¹ Holton R.J. Globalization and the nation state. New York, 1998. P.8.

² Гранин Ю.Д. Глобализация, нации и национализм. История и современность. Москва: Медиаиндустрия, 2013. С. 66–91.

³ Політичний простір і філософський дискурс. Круглий стіл "Філософської думки". *Філософська думка*. 2014. № 3. С. 8–19.

⁴ Коппель О.А. Глобальні тренди світової політики. *Регіональні студії*. 2020. № 20. С. 109–113.

⁵ Robertson R. Globalization: social theory and global culture. London, 1992. 211 p.

⁶ Ландабасо А.И. Теория регионалистики: европейский опыт исследования. *Регионы и регионализм в странах Запада и России*. Москва: ИВИ РАН, 2001. С. 91–92.

⁷ Вояковський Д. Ментальні кордони в Європі без кордонів. Київ: Ніка-Центр, 2015. С. 35–107.

⁸ Lovejoy A.O. The great chain of being. A study of the history of an idea. Cambridge, 1936. P. 14–20.

⁹ Валлерстайн И. Динамика (незавершенного) глобального кризиса: тридцять лет спустя. *Union magazin*. 2009. № 1. С. 5.

¹⁰ Гранин Ю.Д. Глобализация, нации и национализм. С. 177–178.

¹¹ Bayer J., Jensen J. From transition to globalization. New challenges for politics, the media and society. Budapest, 2007. P. 12–13.

¹² Гіденс Е. Нестримний світ: як глобалізація перетворює наше життя. Київ: Альтерпрес, 2004. 97 с.

¹³ Андерсон В. Регіоналістика і регіональний вимір глобалізації. *Агора*. Вип. 1. Київ, 2005. С.109.

¹⁴ Бауман З. Индивидуализированное общество. Москва: Логос, 2002. С. 39–51.

¹⁵ Ейк К. Небезпечні зв'язки: взаємодія глобалізації і демократії. *Глобалізація. Регіоналізація. Регіональна політика. Хрестоматія з сучасної зарубіжної соціології регіонів*. Луганськ, 2002. С. 11–25.

¹⁶ Яницкий О.Н. "Турбулентные времена" как проблема общества риска *Общественные науки и современность*. 2011. № 6. С. 155–157.

¹⁷ Долішній М. Регіональна політика на рубежі ХХ – ХІ століть: нові пріоритети. Київ: Наукова думка, 2006. С. 11.

¹⁸ Песцов С.К. Архитектоника современного мира: регионализм и система международных отношений. *Журнал социологии и социальной антропологии*. 2006. Т.9. № 2.

¹⁹ Павленко Ю.В. История мировой цивилизации. Киев: Феникс, 2002. С. 652.

²⁰ Петраш Е., Шпанненберг Н. Непрерывность венгерского национализма под знаком системной трансформации. *Национализм в поздне- и посткоммунистической Европе*. Т.2. Москва: РОССПЭН, 2010. С. 429–433.

²¹ Bauman Z. Glocalizacja, chili komu globalizacja, a komu localizacja. *Studia sociologiczne*. 1997. №3. S. 55–61.

²² Ионов Н.Н. Историческая глобалистика: предмет и метод. *Общественные науки и современность*. 2001. № 4. С. 129–130.

²³ Бек У. Что такое глобализация? Ошибки глобализма – ответы на глобализацию. Москва: Прогресс-Традиция, 2001. С. 132.

²⁴ Пирожков С., Хамітов Н. Цивілізаційна суб'єктність України: від потенцій до нового світогляду і буття людини. Київ: Наукова думка, 2020. С. 117–130.

²⁵ Заславская Т.И., Ядов В.А. Социальные трансформации в России в эпоху глобальных изменений. *Социологический журнал*. 2008. № 4. С. 9.

REFERENCES

1. Anderson, V. (2005). Rehionalistyka i rehional'nyy vymir hlobalizatsiyi. *Ahora*, 1, 109 [in Ukrainian].
2. Bauman, Z. (1997). Glocalizacja, chili komu globalizacja, a komu localizacja. *Studia sociologiczne*, 3, 55–61 [in Polish].
3. Bauman, Z. (2002). *Individualizirovannoye obshchestvo*. Moskva: Logos [in Russian].
4. Bayer, J., & Jensen, J. (2007). *From transition to globalization. New challenges for politics, the media and society*. Budapest [in English].

5. Bek, U. (2001). *Chto takoye globalizatsiya? Oshibki globalizma – otvety na globalizatsiyu*. Moskva: Progress-Traditsiya [in Russian].
6. Dolishniy, M. (2006). *Rehional'na polityka na rubezhi XX – XXI stolit': novi priorityety*. – Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
7. Eyk, K. (2002). *Nebezpechni zv'yazky: vzayemodiya hlobalizatsiyi i demokratiyi. Hlobalizatsiya. Rehionalizatsiya. Rehional'na polityka. Khrestomatiya z suchasnoyi zaru-bizhnoyi sotsiologiyi rehioniv. Luhans'k* [in Ukrainian].
8. Granin, Yu.D. (2013). *Globalizatsiya, natsii i natsionalizm. Istoriya i sovremennost'*. Moskva: Mediaindustriya [in Russian].
9. Hidens, E. (2004). *Nestrymnyy svit: yak hlobalizatsiya peretvoryuye nashe zhyttya*. Kyiv: Al'terpres [in Ukrainian].
10. Holton, R.J. (1998). *Globalization and the nation state*. New York [in English].
11. Ionov, N.N. (2001). Istoricheskaya globalistika: predmet i metod. *Obshchestvennyye nauki i sovremennost'*, 129-130 [in Russian].
12. Koppel', O.A. (2020). Hlobal'ni trendy svitovoyi polityky. *Rehional'ni studiyi*, 20, 109–113 [in Ukrainian].
13. Landabaso, A.I. (2001). *Teoriya regionalistiki: yevropeyskiy opyt issledovaniya. Regiony i regionalizm v stranakh Zapada i Rossii*. Moskva: IVI RAN [in Russian].
14. Lovejoy, A.O. (1936). *The great chain of being. A study of the history of an idea*. Cambridge [in English].
15. Pavlenko, Yu.V. (2002). *Istoriya mirovoy tsivilizatsii*. Kiev: Feniks [in Russian].
16. Pestsov, S.K. (2006). Arkhitektonika sovremennogo mira: regionalizm i sistema mezhdunarodnykh otnosheniy. *Zhurnal sotsiologii i sotsial'noy antropologii*, 9, 2 [in Russian].
17. Petrash, Ye., & Shpannenberg, N. (2010). *Nepreryvnost' vengerskogo natsionalizma pod znakom sistemnoy transformatsii. Natsionalizm v pozdne- i postkommunisticheskoy Yevrope*. (Vol.2). Moskva: ROSSPEN [in Russian].
18. Politychnyy prostir i filosofsk'yy diskurs. (2014). *Kruhlyy stil "Filosofs'koyi dumky"*. *Filosofs'ka dumka*, 3, 8–19 [in Ukrainian].
19. Pyrozhekov, S., & Khamitov, N. (2020). *Tsyvilizatsiyina sub'yektnist' Ukrayiny: vid potentsiy do novoho svitohlyadu i buttya lyudyny*. Kyiv: Naukova dumka. [in Ukrainian].
20. Robertson, R. (1992). *Globalization: social theory and global culture*. London [in English].
21. Vallerstain, I. (2009). Dinamika (nezavershennogo) global'nogo krizisa: tridtsyat' let spustya. *Union magazin*, 1, 5 [in Russian].
22. Voyakovs'ky, D.(2015). *Mental'ni kordony v Yevropi bez kordoniv*. Kyiv: Nika-Tsentr [in Ukrainian].
23. Yanitskiy, O.N. (2011). "Turbulentnyye vremena" kak problema obshchestva riska *Obshchestvennyye nauki i sovremennost'*, 6, 155-157 [in Russian].
24. Zaslavskaya, T.I., & Yadov, V.A. (2008). Sotsial'nyye transformatsii v Rossii v epokhu global'nykh izmeneniy. *Sotsiologicheskyy zhurnal*, 4, 9 [in Russian].